

Lányi András Eltorzult liberális alkat, zsákutcsás rendszerváltozás Kommentár folyóirat

2015 /1-2.

http://kommentar.info.hu/szerzo/lanyi_andras

A liberális alkat eredetileg mindenekfelett pluralista volt, s ez valóban inkább alkat, érzület, mintsem elmélet. Kiindulópontjuk az emberi szándékok és célok összebékíthetetlen és kiismerhetetlen változatossága lévén, nem gondolták, hogy maga a rendszer, amelyben ez a sokféleség szabadon érvényesülhet, egyetlen elvből ellentmondásmentesen levezethető volna. Az elméletalkotók többsége gyakorló politikus volt: programjukat a realitásokkal számolva, a politikai élet napi kihívásaira adandó válaszként dolgozták ki. A mai liberalizmus ezzel szemben inkább teoretikus elmék alkotása, nem tűr ellentmondást, és hajlamos arra, hogy a sokféleséget feláldozza a logikai következetesség oltárán. És ez lett a vesztek.

A liberális politikai filozófiára jellemző belső feszültséget, amely a szabadságok egyenlőségének elvében kimondott két alaptörékvés, individualizmus és univerzalizmus ellentmondásából származik, úgy oldották fel, hogy a klasszikusok által védeltetett összemérhetetlenség helyébe az azzal első pillantásra rokon értelmű értéksemlegesség követelményét állították. A semleges állam eljárásait többé nem befolyásolhatja a jó célok egy bizonyos készlete iránti elkötelezettség. A klasszikus liberalizmus rendszere, úgy tűnik, az állam semlegességének gyenge, a mai annak erős követelménye köré épül. Az előbbi a kormányzattól részrehajlatlanságot kíván, az egyéni célok sokféleségének tiszteletét, de nem gondolja, hogy a közjó kimerülne az igazságosság procedurális szabályai feletti örökösben.

A liberálisok állama eredetileg inkább a nyilvános vita szabadsága feletti örökös, amit a legalkalmasabb módszernek találtak egy pluralista társadalomban a közjó megállapítására. Az állam semlegességének erős követelménye azonban a tétjétől fosztja meg ezt a vitát, amennyiben azt nem követheti a jó jutalmazása és a rossz elhárítása. Ahol a törvény keretei között minden változatot egyenértékűnek kell tekinteni, ott a politikai vita szerepét a pereskedés, a jogi kiszorítódsi veszi át. A politika ügyeit intéző bürokrácia pedig nem számít és nem is számíthat többé az állampolgárok morális kompetenciájára, mert amiben egyáltalán eljárhat, abban csak a szakapparátusok illetékesek. Az állam és a civil társadalom között ezáltal szakadék keletkezik, a nemzet mint politikai közösség széthullik; végül az államnak valóban nem marad más tennivalója, mint az egymással és vele esetleges kapcsolatba lépő egyének közötti korrekt érintkezés felügyelete. Ez pedig többé nem elégséges hivatkozási alap arra, hogy korlátozza vagy akadályozza a nemzetek-feletti

bürokráciák vagy a szabadkereskedelmi világrend által diktált egyetemesen ésszerű játékszabályok érvényesülését.

A rendszerváltozás éveiben formálódó hazai liberális program az állam semlegességének erre a szigorúbb értelmezésére épül, az pedig – bármit is gondoljunk felőle egyébként - az adott történelmi helyzetben sok tekintetben a visszajára fordult. Amikor az államtól semlegességet követelt a célok, értékrendek és érdekek küzdelmében, ezzel ténylegesen az államszocialista struktúrák átmentését igazolta. Amikor kétségbe vonta az univerzális szabályok és egyéni döntések közé tolnakodó különös közvetítések politikai létjogosultságát, ezzel a globalizmus térhódítása elleni védekezést akadályozta. A gyakorlatban mindkét opció rontotta az önálló vállalkozás útjára lépő hazai szereplők esélyeit, és az ő rovásukra, akarva-akaratlan, minden esetben a történelmileg kialakult, szélsőségesen aszimmetrikus erőviszonyok spontán reprodukcióját szolgálta, nemzetközi és hazai viszonylatban egyaránt. De a radikális meg-nem-különböztetés elvén nyugvó kisebbségvédelem sem bizonyult alkalmasnak az érintett csoportokhoz tartozók társadalmi integrációjának előmozdítására, annál inkább arra, hogy frusztrálja és provokálja a többséget.

Az úgynevezett jóléti társadalmakban kialakult liberalizmus-változatok, nevezetesen a baloldali szociálliberalizmus és a jobboldali neoliberalizmus eklektikus képviselőit vállalkozó hazai liberálisok tehát azért vallottak kudarcot nem csak politikai, de szellemi értelemben is, mert nem ismerték fel, hogy az általuk képviselt (negatív) szabadság-elv önmagában nem lehet a felszabadítás elve egy elnyomott és tönkretett ország számára, s talán maguk sem értették, hogyan kerültek az elnyomók oldalára.

A szomorú igazság azonban az, hogy a rendszerváltozás idején más összefüggő politikai program Magyarországon nem létezett, amely a különféle társadalmi és világnézeti csoportok emancipációs törekvéseit együtt vagy akár egymás rovására úgy tudta volna képviselni, hogy arra következetes kormányzati politika épülhessen. A demokrácia pedig, ha nem a célok és programok vetélkedése, akkor nem több a közhatalom eszközeinek kiváltságos birtoklásáért versengő érdekcsoportok öncélú küzdelménél, különféle ideológiák tarka jelmezében. Ez történt Magyarországon is.

Ez magyarázza, hogy a nemzetgazdaság talpraállítása helyett az egymást követő bal- és jobboldali kormányok kizárólag az államháztartás egyensúlyának helyreállítására és klientúrájuk javadalmazására törekedtek.

Ennek köszönhető a politikai osztály egymással ellenséges csoportjainak

hallgatólagos egyetértése abban, hogy a kormányzati tevékenység ellenőrzésétől a civil társadalmat jobb távol tartani.

Ennek eredményeként lett a szakértelem mindkét oldalon gyanússá és feleslegessé, s a hivatalok betöltésénél a vak párthűség és a korrumpálhatóság nélkülözhetetlenné.

S így válhatott végül legitim politikai céllá a lejáratott liberális jelző eltávolítása a kiüresedett demokrácia névjegyéről. A liberális demokrácia szóösszetétel azonban nem opcionális. Együtt e kettő még mindig jelent valamit: elkötelezettséget a modern európai politikai kultúra válságba jutott alapértékei mellett. Az alapértékekkel való leszámolás ellenben a jobb- és baloldali radikalizmus meg-megújuló törekvése. Egy konzervatív politikától ennél mi sem állhat távolabb: az a megoldást szellemi örökségünk értelmének újragondolásában fogja keresni.”

„A liberálisok minden esetben tiltakoznak a külföldiek bevándorlását és letelepedését korlátozó intézkedések ellen, mondván, hogy mindenkinek joga van eldönteni, hol akar élni, s ebben nem akadályozhatják meg a választott területen már ott élő politikai közösség tagjai. Miért is nem? Azért, mert a politikai közösséghez (nemzethez) tartozás nem jelent többet szabadon létesíthető és megszüntethető jogviszonynál, tehát nem korlátozhatja egy olyan alapvető egyéni jog érvényesülését, mint a lakóhely szabad megválasztása. Akik így gondolkoznak, tagadják, hogy egy nemzet több volna az állampolgárok pillanatnyi összességénél, hogy azonosulást követelhet a közös vállalkozás céljaival, ahogyan még a 19. századi liberálisok vallották, és erre hivatkozva, sajátos érdekek szerint mérlegelheti új jövevények befogadását vagy elutasítását. Mondanom sem kell, hogy ez ma Európában lét és nemlét kérdése mindazok számára, akik ragaszkodnak az identitásukat meghatározó közösség megszokott életformájához, és úgy találják, hogy a gyors ütemű és tömeges bevándorlás azt gyökeresen felforgatja, lehetetlenné teszi.

A bevándorlók nem tudnak, esetleg nem is akarnak integrálódni a fogadó ország vagy földrész kultúrájába, hiszen többségüknek nem ez a célja, pusztán a jobb megélhetés(vagy valamilyen megélhetés) reményében keltek útra. A jogvédők számára nem elvi, pusztán mennyiségi kérdés, hogy adott esetben száz vagy százezer bevándorlóról van szó, s hogy azok egyetlen év vagy egy évszázad leforgása alatt érkeztek, mindez nem érinti az általuk védelmezett jogelv univerzális érvényességét. Akkor sem, ha az emberiség történetében ismert legnagyobb arányú népvándorlás, amely történetesen épp napjainkban zajlik, rövid idő alatt eltünteti a föld színéről az európai szubkontinensen kialakult jellegzetes civilizációt, vívmányaival együtt, melyek közé az egyén önrendelkezésével és az emberi jogok egyetemességével

kapcsolatos meggyőződés is tartozik.

(...)

A liberálisoknak mindenesetre közös előfeltevése, hogy ami az egyéni és az általános közé esik, tehát minden különös történelmi körülmény és lokális érdek irreleváns, sőt éppen ez az, ami kiküszöbölendő. Mert az igazság csak egyetemes lehet. Mert a legitimitás forrása csak az egyének akarata lehet. És ha a különös közvetítéseket eltávolítottuk az útból, akkor az egyenértékűnek mondott egyéni célok között a jól megválasztott univerzális szabályok segítségével az erőforrások vagy jogosultságok igazságosan eloszthatók. Ezért nem szabad, hogy az egyéni akarat érvényesülését egyfelől, az általános törvény érvényesülését másfelől különféle lokális közösségekre, a jóról és a rosszról alkotott különös elképzelésekre való tekintettel korlátozzák.

Ez az okoskodás azonban csak első pillantásra tűnik ésszerűnek. A szabadság 19. századi filozófusai, költői és politikusai éppen ellenkezőleg, az egyén felszabadításához így vagy úgy a közjővel kapcsolatos elképzeléseket társítottak – alig találunk példát az ellenkezőjére.

És ennek így is kellett lennie. A liberalizmus eredeti célja ugyanis a különbség létjogosultságának kivívása volt. Szabadnak lenni azt jelentette: szabadon különbözni, fenntartani magunknak a megkülönböztetés jogát, és méltányolni ezt másokban is, akiket segítünk abban, hogy ők is ugyanígy cselekedhessenek. Egy különbség vagy pozitív, vagy negatív, vagy pedig nem létezik. Ahol különbség van, ott nem maradhatunk közömbösek.

A különbségek értelme sosem magánügy és sosem magától értetődő. Minden értelem nyelvi természetű, a nyelv megértése az, ami az embereket összeköti, az embereket az köti össze, hogy párbeszédet tudnak folytatni a különbségek értelméről. Értelmesen különbözni csak olyan közösségben lehet, amely tisztában van egy különbség értelmével, és annak a közösség léte szempontjából jelentőséget tulajdonít: elvárja vagy kárhoztatja azt. Mi értelme volna a szentségtörő viselkedésnek szakralitás híján?

A tolerancia-elv mai hívei számára azonban a különbségeknek egyáltalán nincs értelmük, ők válogatás nélkül mindenkivel szemben türelmet követelnek, mert jelentősége az ő szemükben nem a különböző változatoknak van, hanem az általános toleranciaszabály alkalmazásának. A semleges állam tehát kötelező közönnyel viseltetik az egyes életformák értéke iránt, még azokat is túrníe kell, amelyeket amúgy elítélendőnek tart, eljárásaira nézve ebbeli véleményének nem lehet semmiféle következménye.

(...)

Hogy itt valójában egyenlőség-, illetve különbség-alapú liberalizmus ellentétéről van szó, talán még inkább megmutatkozik a meleg jogai körüli vitában. Európában egyre kevesebben vonják kétségbe a meleg életvitel legitimitását. Ugyanakkor sokan tiltakoznak az ellen, hogy a melegek a tőlük radikálisan különböző heteroszexuális életforma olyan jellegzetes intézményeit vegyék igénybe, mint a házasság és a gyermeket nevelő család.

Az emberi jogi aktivisták számára azonban épp ezek váltak harci kérdéssé. S nem azért, mintha a konfliktus kiélezéséhez fűződne érdekük, ahogyan azt rosszakaróik a szemükre hányják, hanem elsősorban azért, mert az egalitárius liberalizmus célja a különbségek és megkülönböztetések felszámolása. Egy identitásközösség vállalása ne járjon semmiféle következménnyel: az állam ne kívánjon a polgáraitól megkülönböztetett lojalitást, az iskola ne adjon mintákat az erkölcsi konfliktusok megoldására vagy az esztétikai ítékezésre, a meleg rendezett párkapcsolata ne különbözzék a házasságtól (abban sem, amiben szükségképpen különbözik: hogy nem jár gyermekáldással), az antiszociális viselkedés ne járjon hátrányokkal stb. Miféle jó származik e képtelenségekből? Képtelenséget mondok, mert a tét és következmény nélküli döntéseket esetlegességük az értelmüktől fosztja meg. Ha nincs jelentősége annak, hogy miféle meggyőződés, ízlés vagy szenvedély vezet bennünket életcéljaink, hivatásunk, hazánk, szerelmi társunk megválasztásánál, mert minden választás ugyanolyan jó és ugyanarra jó, akkor miért kellene tisztelnünk egymásban a lelkiismereti döntésre képes erkölcsi lényt? Mi értelme marad a jó és a rossz közötti választásnak, ha az egyéni döntések jósága nem számon kérhető és nem szorul igazolásra?”

